

LIETUVIŲ KALBOS KILMĖS, BŪDO IR SAVYBIŲ TYRINĖJIMAS

DVYLIKTAJAS SKYRIUS

APIE LIETUVIŲ KALBOS SENUMĄ

Nustatyti tikrą tos kalbos amžių yra labai sunku. Aš negalėjau patikėti vienu didžiai mokytu vyru, dabar jau mirusiu¹, kad ji esanti senesnė už graikų kalbą ir kilusi iš senosios skitų kalbos, nes graikų kalba jau Elijo laikais garsėjo kaip rašto kalba Homero veikaluose, o Lietuvos vardas pasidarė žinomas tik praėjus keliems amžiams po Kristaus gimimo. Ar pranašas Isaijas, skyr. LXVI, eil. 19, sakydamas, kad Dievas pasiūšęs pasiuntinių į Phul ir Lud kraštus, kalbėjo apie Lenkiją ir Lietuvą, kaip, pasak Berno žodžių senojo lietuviško psalmyno pratarmėje, teigia kai kurie autoriai². Kiti įrodinėja, jog tai Afrika ir Lidija. Vijūkas-Kojelavičius Didžiosios Lietuvos ir jos kalbos aprašyme, d. I, p. 8, prisipažįsta, jog niekur nėra radęs tikrų žinių apie tai, kokiomis aplinkybėmis, kuriame amžiuje viena gotų, kimbrų arba herulų tauta gavusi lietuvių vardą, ir galop pasisako už alanus. Jei herulų kunigaikštis Litalanas buvo taip pramintas nuo Lietuvos, tai šis vardas žinotas 366 metais, viešpataujant imperatoriui Adrianui. Antra vertus, Ponto kaimynai, kuriuos tas autorius mini d. II, 9, buvo slavai ir, kaip moko kai kurie geografs, būtent tie ilyrai, kuriuos Povilas mokė jų gimtąją kalbą (Laiškas romiečiams, XV 19)³. Paskiau Jeronimas išvertė Šventąjį Raštą į dalmatų, Ulfilas – į gotų kalbą, kurios abi yra slaviškos, ir tada Metodijus – į

¹ Pil. Ruigys nutylėjo čia šio teiginio autorių, lyg ir varžydamosis kritikuoti neseniai mirusį gerbiamą žmogų, kurį gal pažinojo. Bet RgM (Rugih Ph. Meletema, è re ipsa, Autoribus variis, atqve experientia, sistens Lingvam Lituanicam, 1735) § 9 priedaše (inserenda Q) jis autorių buvo nurodęs, tik susilaikė tada nuo kritiškų pastabų. Tai Johanas Arnoldas Paulis (Pauli, 1682–1741), Prūsijos evangelikų reformatų teologas, 1703 m. Johanesburgo mokyklos rektorius. 1707 m. A. Menšikovas buvo atsikvietęs į Peterburgą kaip tenykštės evangelikų reformatų parapijos kunigą, rūmų pamokslininką ir Rusijos armijos kunigų inspektorių. Grįžęs J. A. Paulis gavo 1712 m. teologijos daktaro laipsnį Frankfurto prie Oderio universitete, įstojo į Karaliaučiuje įsteigtą Karališkąją mokslo draugiją ir buvo paskirtas Karaliaučiaus universiteto profesoriumi, bet nedėstė, nes 1713 m. tapo Klaipėdos archipresbiteriu. Samprotavimai apie skitiškąją lietuvių kalbos kilmę, su kuriais nenorėjo sutikti Pil. Ruigys, dėstomi J. A. Paulio straipsnyje „Kurtzer Entwurf einer weitläuffiger Ausführung einiger Sätze von der alten Preussischen Sprache“, išspausdintame AB Bd. 3, p. 581–609. Pasak jo, pirmieji į Prūsiją atsikraustę enetai, arba henetai, paskiau iš Trakijos arba kokių kitų skitiškosios Sarmatijos regionų – getai (bet tai nebuvo Skandinavijos gotai), o dar paskiau – herulai ir ir alanai iš Skitijos, prisijungdami prie anksčiau čia apsigyvenusių henetų ir getų. Visos tos tautos buvusios skitų kilmės, tik henetai ir getai artimesni sarmatams, o herulai ir alanai tikri skitų giminaičiai. Dėl to Prūsijoje buvusios trys kalbos: a) henetų-getų – senoji sarmatų kalba, labai artima lenkų, maskvėnų, bohėmų, vėndų (sorbų), kašubų kalboms; b) herulų kalba, kuria kalbėję kuršiai pajūryje, ypač Neringoje, ir Livonijos latviai; c) alanų kalba, kuria kalbėta Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Prūsijoje – Labguvos, Įsruties, Tilžės, Ragainės, Klaipėdos apskrityse. Norint šitokią senųjų Prūsijos gyventojų kalbą pavadinti vienu žodžiu, esą reiktų vadinti ją sarmatų-skitų kalba, tačiau tos trys kalbos nebuvusios kaip reikiant susilydžiusios į vieną ir iš viso tai nebuvo viena kalba. Dėl to prireikė trijų katekizmų: a) henetiško-getiško (Prūsijos lenkams); b) heruliško (kuršiams, latviams) ir c) alaniško (lietuviams). Ketvirtos, vadinamosios prūsų kalbos, išvis nebuvo – esą pirmieji katekizmo vertėjai į prūsų kalbą, norėdami įtikinti anoms trims kalboms, bet nepažindami nė vienos iš jų dvasios ir nemokėdami daugelio žodžių, vertimo darbą atlikę ne itin sėkmingai. Polemizuodamas su M. Pretorijum, J. A. Paulis lygina Abelio Vilio 1561 m. *Enchiridiono* ir Rygoje 1703 m. išspausdinto latvių katekizmo dešimties prisakymų tekstus ir daro išvadą, kad prūsai kadaise kalbėję ne atskira prūsų kalba, bet ta pačia, kaip Meklenburgo herulai ir Livonijos latviai (Lingua, qua olim usi sunt Prussi, coincidit cum hodierna Curonum, quae eadem cum Verulica in Ducatu Megapolitano et Lettica in Livonia); jų kalba tariamai skiriasi nuo lietuvių kalbos ne daugiau kaip dialektas (Haec eadem Prussorum antiquiorum lingua, ab hodierna Litvanorum non multum differt, nisi forte dialecto peculiari, p. 592).

² J. Bemo pratarmėje J. Rėzos 1625 m. psalmynui tokio teiginio nėra.

³ Apaštalo Pauliaus laiške romiečiams (XV 19) rašoma: „nuo Jeruzalės iki Ilyrijai visur skelbiau Kristaus evangeliją.“ Teologų raštuose ilyrų kalba buvo tapatinama su slavų kalba.

slavų kalbą, taigi su tomis kalbomis turi sietis ir lietuvių kalba; be to pastarasis išrado slaviškas raides, kaip nurodo Joh. Aventinas⁴ veikale *Annales Bojorum*, kn. 4, p. 334.

Reikia čia pažymėti, kad daugeliu savo žodžių lietuvių kalba artimesnė graikų kalbai už lenkų, vokiečių ir net lotynų kalbas, kaip matyti iš aukščiau pateiktų pavyzdžių. Kadangi maskvėnų, lenkų ir bohemų kalbos – tai slavų kalbos tarmės, kaip teigia J. E. Gerhardas⁵ *Disput. von der Moscovitischen Sprache*, įžang. 3, vadinasi, lietuvių kalba nenusileidžia joms savo amžiumi, nes ir ji turi lygią dalį to autoriaus aptariamuose žodžiuose *Chwola, Szlowa* ir *Krolestwo*, juo labiau kad iš prūsų istorikų Grūnavo ir Honenbergerio⁶ yra žinoma, jog prūsai, vadinasi ir lietuviai, yra kadaise turėję su rusais vienodo pavidalo raides, o paprastas ir lengvas jų tarimas, kuriuo įrodomas hebrajų kalbos senumas, irgi išskiria tą kalbą iš kitų. Jeigu senesnės tautos ir kai kurie zalcburgiečiai šiandien žodį Marija taria *Maržia*, tai lietuvių žodis *Máres* turi būti senesnis už lenkų *Morze, Gadyne* – už *Godzina, priesz* – už *przez*. Žiūrėk apie tai Hartknochą, p. 101⁷.

Kur lenkų kalba šį bei tą skolinasi iš vokiečių, ten lietuvių kalba turi savąjį žodį. Nuo vokiečių Boernstein lenkas sako Bursztyn, o lietuvis turi žodį *Gentáras*. Vokiečių Ziegel lenkas vadina Cegła, o lietuvis – *Plytá*. Vokiečių Zoellner lenkiškai bus Celnik, o lietuviškai – *Muitininks*. Yra ir tokių žodžių, kuriuos vokiečiai skolinasi iš lietuvių, antai Vokietijoje vartojamas žodis Kreen vietoje Meerrettig, atsisakant lotynų sudurtinio Raphanus major ir pasitelkiant iš lietuvių paprastąjį *Krenas*.

Galime keltų kalbą laikyti sena kalba, tačiau nūdienė vokiečių kalba negali taip vesti save iš senosios graikų kalbos kaip lietuvių. Palyginkime kad ir žodį Hopfen su lietuvių *Apwynys*. Pirmasis iš jų negalėjo rasti iš huepfen [šokinėti], nes juk apwynys nešokinėja, o *Apwynys* tiesiogine prasme vedamas iš *apsiwyti*, taigi ir vokiečių Hopfen vestinas iš *Apwynys*.

TRYLIKTAŠ SKYRIUS

APIE LIETUVIŲ KALBOS PAPLITIMĄ

Nors lietuvių kalba ne taip paplitusi kaip seniau lotynų arba dabar vokiečių arba prancūzų kalbos, tačiau ji turi ne tik glaudų plotą Prūsų Lietuvoje, susidedantį iš kelių valsčių – Įsruties, Labguvos, Ragainės, Tilžės (toje Sklavonijoje, kuri tiksliauose žemėlapiuose vadinama Salavonija⁸, nes joje yra *Sallôs*, ji turi daug salų) ir Klaipėdos⁹, bet apima dar visą Žemaitiją ir Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę. Nė nekalbame apie tai, kad lietuvių kalba yra įsismelkusi ir į kitas Prūsijos vietas iki Karaliaučiaus ir pamokslai ten sakomi lietuviškai. Antra vertus, šita kalba be pagrindo niekinama kaip neva sudurstyta iš kitų kalbų, nes tas pat nutinka ir kitoms kalboms, bet jos dėl to nelaikomos neturinčiomis gramatinės analogijos. Žinoma, pasitaiko, jog kai kurie pagyreiškos lietuviai be reikalo vartoja žodžius iš vokiečių ir lenkų kalbų, antai užuot *grecznas Arklys* sakydami *sztotliks, stattlich*, užuot *ne tinka* – *nesiszikkawoja*, es schickt sich nicht, ir panašiai. Beje, šita kalba turi tiek daug savų žodžių, posakių, prasmingų derinių,

⁴ Johanas Aventinas (1466–1534), bavarų filologas ir istorikas. Studijavo Ingolštato ir Paryžiaus universitetuose, profesoriavo Vienoje, Ingolštate, dėstė lotynų kalbą Krokuvoje (1507 m.). Paskui buvo Miunchene Bavarijos hercogo sūnų mokytojas ir metraštininkas. Įtartas raganavimu, 1529 m. buvo įmestas į kalėjimą, bet, hercogui užtarus, netrukus paleistas. Cituojamas jo *Bavarijos metraštis (Annales Bojoram)*, kurį rašydamas panaudojo gausią archyvinę medžiagą (Basel, 1580; kiti leidimai: 1615, 1627, paskui – Leipzig, 1710).

⁵ Johanas Ernstas Gerhardas (1621–1668), gimęs Jenoje, vokiečių evangelikų liuteronų teologas. Jenos, Vitenbergo, Leipzigo universitetuose studijavo orientales kalbas, teologiją, bažnyčios istoriją, paskiau buvo Jenos universiteto istorijos ir teologijos profesorius. Cituojama jo knyga *Disputatio de religia ritibusque Moscovitarum* (1688 ir 1710).

⁶ Grūnavo paleista ir Henenbergerio pakartota žinia apie tariamus senovės lietuvių rašmenis (įrašas Vaidevučio vėliavoje) laikoma nepatikima ir veikiausiai pramanyta.

⁷ Hartknochas gretina liet. *pirštas (perstos)* su lenk. *naparstek (naparsztek)* ir *pierścień*.

⁸ Salavonija Pil. Ruigys vadina kraštą dešiniajame Nemuno krante ir žemupyje, maždaug nuo Tilžės iki Klaipėdos. Ano meto žemėlapiuose (K. Henebergerio ir kituose) tas kraštas paprastai buvo rašomas Šlavonija, Šalavonija (Szlawonien, Szalawonien) arba Sklavonija (Sclawonien). Vardo formą *Salavonija* Pil. Ruigys laikė teisingesne, paaiškindamas, kad tas kraštas turi daug salų (Nemuno deltoje).

⁹ Klaipėda nepaminėta atsitiktinai. Kitoje vietoje rašoma: „Įsruties, Labguvos, Ragainės, Tilžės... ir Klaipėdos.“

kad, pašalinus iš jos nedaugelį lenkų ir vokiečių kilmės žodžių, ji vis dėlto pasilikty kalba, o kas beliktų iš olandų kalbos be vokiečių ir iš prancūzų – be lotynų¹⁰.

KETURIOLIKTAS SKYRIUS

APIE LIETUVIŲ KALBOS TURTINGUMĄ IR TOBULUMĄ

Nors kai kuriais atžvilgiais lietuvių kalba yra skurdi, ypač kai reikia nusakyti kai kurias religinio mokymo sąvokas, o tai kur kas svarbiau nei tas, kad ne visi hebrajiško teksto gyvūnų pavadinimai išverčiami vokiškai, tačiau ji yra pakankamai apsti kasdienio gyvenimo dalykuose. Pirmąjį atvejį teko patirti Beverčiant Šventąjį Raštą: vertime liko daug kas gerintina, nors pačius didžiausius nesklendumus galėtų pataisyti vienas žmogus, pasitelkęs patyrimo, romumo bei stropumo ir, žinoma, pasiūkęs Dievo pagalbos. Itin tinkamas pavyzdys iš katekizmo yra šeštas Dievo prisakymas – nelaužyk santuokos – kuris skamba taip¹¹:

1. *Ne perženk Wenćiawonyste*, t. y. neperženk santuokos.
2. Mūsų Merlinas¹² drauge su kitais lietuvių kunigais meilytų skaityti išspausdintame katekizme: *Ne laikykis su kittà*.
3. Karaliaučiuje 1547 m. išspausdintame katekizme¹³: *Ne įzaki swétimàs Mâteris*, t. y. nesuteršk svetimos žmonos.
4. Belarmino katekizme, Vilniuje 1677 m.¹⁴: *Nie prieráuk*, arba: *Ne draugelauk*, t. y. neturėk moters kartu su kitais.
5. Bitnerio Naujajame Testamente¹⁵: *Ne dasiléisk Bjaurybes*.
6. 1545 m. prūsų katekizme¹⁶: *Tu ni tur salubisqvan limtwey*, t. y. nelaužyk santuokos, nes *limtwey* tai lenkų žlamač, lietuvių *láusztì*.
7. Kiti nori iš lenkų nie cudzołoż sakyti: *Ne sugulk su swetima*. Dar kiti: *Ne moterquk*, nes *Motérus* reiškia svetimautojas.

Taigi versdamas daugelį žodžių, negali būti tikras, kaip lietuviškai pasakyti Tugend¹⁷, Hoffnung¹⁸ ir t. t., nes ir šiuo metu, kai išversta Biblija ir daugelis giesmių bei kitų dalykų, tai tebėra kietas riešutas. Antra vertus, patyrimas moko, jog ši kalba nestokoja turtingumo kasdienio gyvenimo dalykuose. Beje, negaliu prilyginti jos graikų kalbai, kuriai Sebast. Pfochenijus¹⁹ veikale *Diatrib. de Novi Test.*

¹⁰ Šioje vietoje Pil. Ruigys nedviprasmiškai pareiškia, kad savuoju žodžių lobynu lietuvių kalba prilygsta pripažintosioms didžiosioms kalboms, yra joms lygiavertė. Tokios prasmės užuominų *Tyrinėjime* yra daugiau. Jis ne kartą nurodo, kad kasdienio bendravimo dalykuose lietuvių kalba dargi pranašesnė už vokiečių, nes turi skirtingų žodžių skirtingiems dalykams išreikšti ten, kur vokiečių kalba turi tik vieną žodį. Pil. Ruigys pripažįsta, kad esama sunkumų lietuviškai nusakyti kai kurias abstrakčias sąvokas, bet yra įsitikinęs, jog pačioje tos kalbos sandaroje yra vidinių potencinių galių, padėsiančių tuos sunkumus įveikti. Iš *Tyrinėjimo* ryškėja ne romantiškas, o realistiniu kalbos faktų vertinimu pagrįstas autoriaus pramatymas, kad lietuvių kalba galinti virsti tobula literatūrine kalba. Nurodoma, kad tuo pažiūriu Pil. Ruigys daugiau kaip šimtmečiu pralenkė savo laiką ir žengė pirmuosius pionieriškus žingsnius, vedančius į lietuvių kalbos pripažinimą tarp kitų Europos tautų kalbų.

¹¹ Šiuo ano meto vertimo praktikos pavyzdžiu parodoma ne tiek žodžių stoka moralės sąvokoms nusakyti, kiek lietuvių kalbos priemonių įvairumas semantiškai joms išreikšti.

¹² PJ Merlino knygos turinio atpasakojime šis sakinytis necituojamas.

¹³ Cituojamas M. Mažvydo *Katekizmas*. Originalas: *Neiyszaki swetimas materis*.

¹⁴ Cituojamas R. Belarmino *Trumpas mokslo krikščioniško surinkimas*, V., 1677.

¹⁵ Cituojamas *Naujas testamentas viešpaties mūsų Jėzaus Kristaus*, Karaliaučius, 1701.

¹⁶ Cituojamas *Prūsų katekizmo antras* (pataisytasis) leidimas. Originalas: *Tou ni tur salobisaquan limtwey*.

¹⁷ *Tugend* – dorybė (vok.). RgŽS (Rugih Ph. *Littauisch-Deutsches und Deutsch-Littauisches Lexicon: Zweyter und Synthetischer Theil*. – Königsberg, 1747) (357): Tugend, Wiežlibystė, ês; *Szwentas Dárbas, Mandagummas, mo; Cnatà, tòs*, e pol.; tugendsam, *Wiežlibas, bà, Cnatlywas, wà*. RgŽA (26): *Dôrà, ôs*, die Stille, Einsamkeit; *Padórey*, manierlich, artig, einig; *Padórummas, mo*, die ordentliche Einigkeit.

¹⁸ *Hoffnung* – viltis (vok.). RgŽS (208): Hoffnung, *Pasitikėjimas, mo, Lúkestis, scío*.

¹⁹ Sebastianas Pfochenijus, XVII a. filologas. Cituojamas jo veikalas: *Diatribes de linguae Graecae Novi Testamenti puritate absque Hebraismis* (Amstelodami, 1629), kuriame įrodinėjo, jog graikiškame Naujojo Testamento tekste visai nesą hebraizmų.

puritate, p. 4, ir Tom. Gatakeras²⁰ knygoje *Dissert. de stylo Novi Test.*, p. 22, teikia pirmumą net prieš arabų kalbą, nesgi žodį „išdidus“ graikai perteikia keturiasdešimčia sinonimų; savo ruožtu arabų kalba, Pokoko²¹ liudijimu veikale *Abalfaragium*, liūtą, arabiškai Chalavaih, galinti pavadinti penkiais šimtais žodžių, gyvatę Jalolodinas nusako dviem šimtais žodžių, o Muhamedas Firmuzabadis²⁰ veikale *Kamus* medaus pavadinimais užpildė visą knygą ir kardą pavadino tūkstančiu vardu, kaip rašo Pfeiferis²¹ savo knygoje *Critic. S.*, p. 66. Susirūpinimą kelia nebent tai, kad šitie autoriai suplaka su sinonimais dar rūšis, epitetus ir kita. Mūsų kalba nestokoja sinonimų, mažybinių žodžių, dalyvių, kaitomųjų galūnių ir poetiškų vardų skirtingiems dalykams skirtingai vadinti. Neketinu menkinti magistro M. Pretorijaus Prūsijos lietuvių kalbos pagyrimo, kad posakį *Treib die Pferde und das Vieh ins Feld* jis perteikia trejopai²²: *Waryk Arklius, Bandą laukan; Kuinùs, Gálwijus guik Dirwon’; Zirgus, Pekku léisk ant Zolés*, ypač dėl to, kad vardažodžiai ir veiksmažodžiai formaliai nėra čia vienareikšmiai: *Arklys* reiškia paprastą arklį, *Kuinas* – nustekentą, o *Zirgas* – puikų arklį. Neketinu pateikti daugelio panašių pavyzdžių, bet visai jų neduoti būtų per maža. Kai vokiečiai, kalbėdami apie vyrą, arklį, sermėgą, žirnius, vartoja vieną tą patį žodį *grau*, lietuviai išskiria tai tam tikrais žodžiais: *Wyrš žillas, Arklys szirmas, Sermega pilka, Žirnei raini arba būri*²³. *Wieviel?* pasakoma žodžiais: *Kieli?, Kiek?, Kaip daug?, Kiélets?* (šis pastarasis kalbant tik apie gyvus padarus). *Grob* – kalbant apie šieną bus *stambùs*, apie malkas – *stòras*, apie drobę – *kiltas*. *Waschen* – apie rankas sakoma *mazgóju*, apie veidą – *prausiù*, apie drabužius – *skalbjù*. *Trachtig* – apie karvę sakoma *werszinga*, apie kumelę – *kummelinga*, apie kiaulę – *parszinga*. Lietuviai ne tik greitai pašiepiamoms pravardėms pramanyti, bet geba sukurti ir gražių poetiškų vardų, puikiai atitinkančių daiktų prigimtį, nelyginant pasakoje apie Lapiną Reinekį²⁴. Antai jie užmena mįslę: *Sturluks klausė syveidą: Kur gul kniauka? – Po karlauka*²⁵. Tai reiškia: *Kiškis, arba zuikis, klausė lapę: Kur guli katė – Po eglė*²⁶. Kurdami dainas, tie paprasti žmonės natūraliai vartoja visokias sau pravarčias priemones – užuominas, išradingus tropinius ir enigmatinius nusakymus. Temalonėja skaitytojas šioje vietoje susipažinti su keliolika iš jų.

Priežodžiai²⁷

1. *Aš jam kalną pyliu, o jis man duobę kasa* – aš jam gera dariau (kalną pyliu), o jis man kasa duobę.
2. *Bagočius puikočius irgi ragočius* – turtuolis yra išdidus ir pavojingas²⁸.

²⁰ Tomas Gatakeras (Gatackerus, 1574–1634), anglų teologas ir kritikas, gimęs Londone, studijavęs Kembridže graikų ir romėnų filosofus, oratorius, poetas. Buvo Kembridžo Šv. Trejybės kolegijos rektorius. Cituojamas jo veikalas: *Dissertatio de Stylo Novi Testamenti contra Seb. Pfochenium* (Londini, 1648), kuriame ginčija teiginį dėl barbarizmo nebuvimo graikiškame Naujojo Testamento tekste.

²¹ Eduardas Pokokas (Pocock, 1604–1691), anglų teologas ir filologas, studijavęs Oksforde. Daug metų buvo anglų bendruomenės kapelionu Alepo m. Sirijoje, kur tobulai išmoko arabų kalbą. Paskui buvo nukeliavęs į Konstantinopolį supirkinėti knygų orientalinėmis kalbomis. Grįžęs profesoriavo Oksforde, dėstė hebrajų ir arabų kalbas. Parašė arabų istorijos veikalą, čia cituojamas: *Gregorii Abulpharagii Historia Dynastiarum Arabice ac Latine cum Appendice* (Oxoniae, 1663).

²² Muhamedas Firuzabadis (1328–1414), persas, arabų leksikografas, parašęs arabų kalbos žodyną, kurį pavadino *Kamus* (t. y. „Okeanas“). Tas žodynas buvo žinomas viduramžių filologams Europoje, būta vertimo į lotynų kalbą. Jalolodinas – arabų filologas ir leksikografas.

²³ Augustinas Pfeiferis (Pfeiffer, 1640–1698), vokiečių evangelikų teologas, filologas, orientalių kalbų, kurių mokėjo per 70, mokovas.

²⁴ Cituojama iš AB (*Acta Borussica*. – Königsberg und Leipzig.) Bd. 2, p. 537.

²⁵ RgM § 14 šioje vietoje dar – apie arklį: *szirmas*, vel *szywas arklys*; apie žmogų: *nemandagus*. RgŽA (Rugih Ph. *Littauisch-Deutsches und Deutsch-Littauisches Lexicon: Erster und Analytischer Theil*. – Königsberg, 1747) (151): *Szirmas, mà*, ad j. grau, von Pferden. *Szirmis, mjo*, idem. *Szirme, ês*, idem.

²⁶ Čia užsimenama ne apie J. V. Gėtės poemą „Lapinas Reinekis“, kurią poetas parašė tik 1784 m., o apie vokiečių viduramžių antifeodalinę satyrą žvėrių epo motyvais.

²⁷ Šis žodis žinomas ir botanikams: karlauka, paprastoji eglė (žr.: *Lietuviškas botanikos žodynas*. D. 1. / Red. J. Dagys. K., 1938).

²⁸ RgŽA (147): *Syweida, ôs*, f. die Reinke Fuchs, *poëticè*. Tą mįslę žinojo K. Donelaitis ir parafravzo ją „Vasaros darbuose“ (eil. 105–107):

Syveida kytra nulenkus uodegą bėgo;
O sturluks, ausis iškėlęs irgi drebėdams,
Į arčiausius krūmus vos nusikakino slėptis.

3. *Dūšia ne laukai* – pilvą nesunku pripildyti²⁹.
4. *Dieve duok pavydį, ne nuoskundą* – tas, kuriam pavydima, laimingesnis už tą, kurio gailimasi³⁰.
5. *Girts penkiais šešiais, o pagiriomis nė vienais* – girti žmonės giriasi³¹.
6. *Gul vilks – džiūsta vilks, bėga vilks – tunka vilks* – kas dirba, tas šio to turi³².
7. *Gers sapnas neįvyksta, ale pikts įvyksta* – blogas sapnas pildosi greičiau už gerą.
8. *Jaučiu būdams, nebaubsi kai bulius* – kas stropiai dirba, tas neišdykauja³³.
9. *Kruvino alviens baidos, pieningą kiekviens laižo* – žmonės mieliau bendrauja su laimingais nei su vargšais³⁴.
10. *Kai puta nyksta, taip žmogus išblyksta* – žmogaus gyvenimas dingsta kaip puta.
11. *Norint čia išbėgsi, kitur vargas atsitūpęs tavęs tykos* – likimo neišvengsi³⁵.
12. *Neveizd giltinė dantų* – mirtis neklausia metų³⁶.
13. *Perėmė apvyniai misą* – ir geras žmogus gali supykti³⁷.
14. *Skubinams nekepa, užmirštas sudega* – palengva daugiau padarysi³⁸.

Mįslės

1. *Avis, avis bubelė, beeidama priėst.* – Špūlė.
2. *Ažuolėlis šimtšakėlis marčių mergų šaukia.* – Lino stiebas³⁹.
3. *Dvi seseri sviestą skuta.* – Rogės.
4. *Kol maža buvau, žole žėliau, kaip užaugau, marčia tapau.* – Ramunė⁴⁰.
5. *Kas mielesnis už tėvą motiną?* – Krosnis⁴¹.
6. *Iš kaulelio brakšt, į skilandį šmakšt.* – Riešutas⁴².
7. *Kas nutunka nepenėts?* – Ledas⁴³.
8. *Paukštelėlis papurgalvis aukštyn lekia pauto dėti.* – Apynys⁴⁴.

²⁹ Šiame RgB (Ruhig Ph. *Betrachtung der Littauischen Sprache, in ihrem Ursprunge, Wesen und Eigenschaften.* – Königsberg, 1745) skyriuje priežodžių daugiau (14) negu RgM (10). Visi, išskyrus vieną, RgM priežodžiai perkelti į RgB ir dar pridėta. Taip pat ir mįslės (RgB – 11, RgM – 5, visos perkeltos į RgB). Priežodžių yra ne tik šiame RgB skyriuje, bet ir kitų skyrių tekste, taip pat 100 retų žodžių ir posakių priede bei RgŽ. J. Lebedys išrinko iš RgB ir RgŽ 63 priežodžius, patarles ir tolygius posakius.

Penkioliktame skyriuje matysime, kad, norėdamas dėti lietuvių liaudies dainų į savo knygą, Pil. Ruigys turėjo pionieriškai skinti joms kelią per nepritarimą, nepalankumą, poetinės liaudies kūrybos meninės vertės neigimą; jam teko kone aiškinti ir atsiprašinėti, kad deda „tokių niekų“. Dėl priežodžių, patarlių, mįslių skelbimo panašių sunkumų nebuvo, čia Pil. Ruigys galėjo eiti lyg ir pramintu keliu. Priežodžius anuomet užrašinėjo ne tik jis, bet ir jo bičiulis Jonas Šulcas. M. Merlinas be išlygų (ne taip kaip dainas) vertino priežodžius kaip kalbinę medžiagą, pats juos rinko ir kitus ragino užrašinėti. Jo oponentas J. Perkūnas irgi turėjo nemažą priežodžių rinkinį. Į priežodžius, tiesa, žiūrėta ne tiek kaip į liaudies kūrybą, tautosakos žanrą, o daugiau kaip į kalbos reiškinių – frazeologijų.

³⁰ RgŽA (11): *Bagócius, cíaus*, m. ein reicher Mensch; RgŽA (117): *Ragócius, ócíaus*, m. ein Gehornter. *Bagócius ragócius irgi puikócius*, einreicher ist übermuthig [išdykęs, išdidus, išpuikęs].

³¹ RgŽA (30): *Duszià, ôs 2.* der Magen [pilvas]; *Duszià ne priima*, der Magen verträgt nicht; RgŽS (249): Magen, eines Menschen, *Duszià, szioš*, f. *Duszia ne priima*, der Magen nimmt nicht an.

³² RgŽA (103): *Pawydis, džio*, m. Missgunst; *Pawydejimas, mo*, m. idem; RgŽS (256): Missgunst, *Pawydejimas, mo, Páwydis, džio*, m.

³³ RgŽS (357): *trunken, Girtas, tà*; RgŽA (99): *Pagirės, riù*, m. der Rausch; RgŽS (287): Rausch, der ausgeschlafene, *Págirės, riù*, f. pl.

³⁴ RgŽA (157, 165): *Tunkù, Nutunkù*, ich werde fett; RgŽA (31):

Džiūstu, 2. ich werde mager.

³⁵ RgŽA (47): *Jáutis, cío*, m. ein Ochse; RgŽA (13): *Baubjù*, ich brülle, wie ein Ochs; RgŽA (19): *Bullus, laus*, m. ein Vollochse; RgŽA(51): *Kai, kaip, kaipo*, als; *Kaip, kaipo*, wie?

³⁶ RgŽA (5): *Alwiens, ena*, adj. ein jeder; RgŽA (104): *Peninga Karwe*, eine gute Kuh zur Milch; RgŽA (58): *Kiek wienas, nà*, adj. alle zusammen; RgŽS (214): Jeder 2. *Kiekwiens, Alwienas, nà*.

³⁷ RgŽA (96): *Nórint*, obgleich; RgŽA (173): *Wargas, go*, m. die Noth, das Elend; RgŽA (165): *Atsitūpjù*, ich setze mich nieder auf den Beinen, ich hucke mich nieder; RgŽA (166): *Tykau, Tykoju*, ich laure.

³⁸ RgŽA (175): *Wéizdmi*, ich sehe; RgŽA (40): *Giltine, ês*, f. der Tod, die Pestgöttin der Heiden [Pagonių maro deivė; bet RgŽS (352): Tod, *Smertis, tiês*, auch *ció*, m.].

³⁹ RgŽA (48): *Périmmu*, ich nehme ein, benehme; RgŽA (89): *Missà, ôs*, f. der Meisch; RgŽS (253): Meisch, *Missà, sôs*, f.

⁴⁰ RgŽA (134): *Skubbinu*, ich eile womit; RgŽA (59): *Iszkepu*, ichbacke gar. *Duona iszkepe*, das Brot ist gar.

⁴¹ RgŽA (83): *Martì, ciòs*, f. 1. eine Braut, 2. eine Schwiegertochter, 3. Bruders Weib; RgŽA (86): *Mergà, os*, f. eine Magd, Jungfrau.

⁴² RgŽA (186): *Želu*, ich wachse; RgŽA (156): *Tampù*, ich werde wozu.

⁴³ RgŽA (91): *Mielas, la*, adj. lieb, angenehm; RgŽS (244): Lieb, adj. *Mielas, là*.

9. *Pamečiau žiedą po variniu tiltu, atmirado*⁴⁵ *mėnuo sugaišino saulė.* – Rasa⁴⁶.

10. *Žiuponėlė papurgalvė šimtu šiūbų vilki.* – Kopūsto galva⁴⁷.

11. *Stuba su svečiais pro langus išlindo.* – Tinklas vandenyje.

Iš tokių gudrių pasakymų gali matyti, jog lietuviai moka sąmojingai kalbėti ir gali kartu suvokti tos kalbos savitumą; dėl to jie patys laiko save itin galvotais, sakydami: *Štai jau vokietis išmanys kai lietuvninks*, t. y. žiūrėk tu man, ir vokietis nešasi esąs gudrus kaip lietuvis⁴⁸.

PENKIOLIKTAS SKYRIUS

APIE LIETUVIŲ KALBOS GROŽĮ IR PATRAUKLUMĄ

Čia daug kam bus apmaudu skaityti, kad tą neišpuoselėtą, paniekintą kalbą norima laikyti dailia. Betgi dailumą ji paveldėjo iš graikų. Dažnas mažybinių vartojimas ir daug balsių su l, r ir t daro ją malonesnę už lenkų kalbą, kurioje apstu trijų žvarbiųjų priebalsių samplaikų. Prieš penkiasdešimt metų buvo Didžiojoje Lietuvoje daug bajorų, kurie kalbėjo tiktai lietuviškai, ir kilmingosios moterys Kaune⁴⁹, vien lietuviškai šnekėdamos, itin mandagiai pagerbdavo viena kitą žodžiais, kurie pas mus nevartojami, pavyzdžiui, *Tamista*, tavo mylista. Lietuvių kalbos grožį geriausiai liudija paprastų mergaičių sukurtos visokiausioms progoms *Dainos*, arba odės, kurių reikia įdėti šioje vietoje⁵⁰.

1. Duktė palydėjo savo mylimąjį⁵¹

1. *Anksti rytą rytužį*

Saulužė tekėjo,

O po stiklo langužaičiu

Močiutė sėdėjo.

2. *Klausčia tave, dukruže,*

Kur tu vaikštinėjai,

O kur tavo vainikėlį

Miglužė užkrito?

3. *Anksti rytą rytužį*

Vandenėlioėjau,

O tai mano vainikėlį

Miglužė užkrito.

4. *Tai ne tiesa, dukruže,*

Tai ne vierni žodužiai,

⁴⁴ RgŽA (57): *Káulas, lo*, m. 2. ein Steinlein von Pflaumen, Kirschen etc. Demin. *Kaulélis, lío*, m.; RgŽA (133): *Skillándis, džio*, m. der Magen (eines Schweins).

⁴⁵ RgŽA (104): *Pénù*, ich futtere, speise, mäste.

⁴⁶ RgŽA (103): *Pauksztytis, Pauksztelis*, ein Vögelein; RgŽA (103): *Pautas, to*, m. ein Ey.

⁴⁷ *atmirado* = man atrado.

⁴⁸ RgŽA (100): *Pámetu* 3. lasse fallen; RgŽA (172): *Warinnis, ne*, adv. von Erz, Kupfer gemacht; RgŽA (118): *Atrandú*, ich finde wieder; RgŽA (35): *Gaiszinù*, ich verderbe.

⁴⁹ RgŽA (190): *Župpóne, és*, f. eine Frau; RgŽA (153): *Szúbas, bo*, m. ein vornehmes Frauenkleid.

⁵⁰ Priežodžių ir mįslių pavyzdžiais Pil. Ruigys norėjo parodyti, jog lietuvių kalba tinka ne tik paprastoms, bet ir labai sudėtingoms mintims reikšti. Paskutinėje šio skyriaus pastraipoje jis nevengia tiesiai pasakyti, kad net paprasti lietuvinkai būrai numano savo dvasinį pranašumą ir laiko save protingesniais už vokiečius. Autorius nėra nepaiso, kad toks teiginys galėjo ne tik nustebinti, bet ir papiktinti ano meto skaitytojus vokiečius, ir anaiptol ne atsitiktinai pradeda naują skyrių žodžiais: „Čia daug kam bus apmaudu skaityti.“

⁵¹ Apie Pil. Ruigio išvyką į Kauną žinoma tik iš šito jo pasisakymo. RgM tų užuominų nėra. Nežinomas kelionės tikslas, trukmė ir metai. Apytikris pasakymas „prieš penkiasdešimt metų“ duoda pagrindo kalbėti apie XVII a. paskutiniojo dešimtmečio vidurį. Literatūroje nurodomi 1698, 1696, 1695–1698 metai ir kt. Kaune girdėtą ir patikusį mandagų kreipinį tomistą Pil. Ruigys įrašė į žodyną. RgŽA (91): *Mylista, ôs*, f. die Gnade, Huld; *Tawo Mylista: Támista, ôs*, f. euer Lieben, auch *Jusu Mylista*.

O tu savo bernužėlį

Lauku palydėjai.

5. O tai tiesa, močiute,

O tai vierni žodužiai,

Aš su savo bernužėliu

Žodužį kalbėjau.

2. Tai, kuri nemoka plonai verpti

1. *Aš turėjau žirgužėlį,*

Norint mažą, ale gražų,

2. Jis pakėlė mane jauną,

O ir mano munderatę.

3. Prieš kalnelį risčia bėgo,

Pakalnėlėj vis šuolele,

4. *Per upelį šokte šoko,*

Per mareles plaukte plaukė.

5. *Aš sutikau mergužėlę*

Darbužėlių nemokančią,

6. Ji nemokė plonai verpti,

Plonai verpti, tankiai austi.

7. *Aš turėjau barborėlį,*

Plonai rėžtą, tankiai pintą,

8. *O tasai ją išmokino*

Plonai verpti, tankiai austi.

3. Ištekancios dukters atsisveikinimas

1. *Aš atsisakiau savo močiutei,*

O aš nuo pusės jau vasarėlės:

2. *leškok, močiute, sau verpėjatę,*

Sau verpėjatę ir audėjatę.

3. *Jau prisiverpiau baltų linelių,*

Jau prisiaudžiau plonų drobelių.

4. *Prisišūravau baltų stalelių,*

Jau prisišlaviau kiemo vejelės.

5. *Jau gana klausiau savo močiutei,*

Jau reikia klausyt ir anytėlei.

6. *Jau prisigrėbiau lankų šienelio,*

Prisinesiojau naujų grėblelių.

7. *O vainikėli žalių rūtelių,*

N'ilgai žaliuosi ant mano galvelės.

8. *Mano kaselės žalių šilkelių,*

Jau neblizgėste saulei kaitinant.

9. *Mano plaukeliai, o geltonieji,*

Nesiskirstyste vėjo pučiami.

10. *Aš atlankysiu savo močiutę*

Ne vainikuota, o nuometuota.

11. *O nuometėli mano plonasis,*

Vėjo pučiamas dar padūzgėsi.

12. *Mano rašteliai o livingrieji,
Saulei kaitinant, dar pablizgėste.*
13. *Mano kasytės žalių šilkelių,
Sienoj kabėste, mane virkdyste.*
14. *Mano žiedeliai o auksinėliai,
Skrynioj gulėste ir berūdyste.*

Nederėtų man čia tokie niekai dėti⁵², jei nebūtų žinoma, jog daug idiominių kalbos savybių galima pažinti iš šitokių odžių ir iš lietuvių moterų, mažai tesueinančių su vokiečiais. Nuo srutų klando, pasitaikančio mokytų žmonių sukurptose dainose, reikia ir šioje kalboje pasisaugoti ir širdį bei laiką skirti gražioms religinėms giesmėms. Tokios eilės, atrodo, yra kilusios iš Didžiosios Lietuvos⁵³, nes esu savo jaunystėje ten matęs vienas apie apynį: *O apvynėli žaliukėli*, priskiriamas vienam šauniam Kauno burmistrui⁵⁴.

Vertė Vytautas Jurgutis

Pilypas Ruigys, *Lietuvių kalbos kilmės, būdo ir savybių tyrinėjimas*, parengė Vytautas Jurgutis ir Valerija Vilnonytė, Vilnius: Vaga, 1986, p. 148–157.

⁵² RgŽA (22): *Daina, ôs*, f. ein lustiges Lied, Gesang; RgŽS (244): Lied, *Giesme, ês*, f. Liedlein, *Giesméle, ês*, f.; geistliches Lied, *szwentà Gièsmé, weltliches Lied, Dainà, ôs*, f.

Trys lietuvių liaudies dainos – tai pirmos išspausdintos lietuvių liaudies dainos. Paskatą susidomėti liaudies dainomis Pil. Ruigys gavo dar jaunystėje iš M. Merlino, kuris laikė jas „gerų ir praktikos išmėgintų žodžių“ ištekliumi, t. y. vertino kaip gerą kalbinę medžiagą ir dėl to ragino jas užrašinėti, tik „ne tam, kad tas kvailystes imtume dainuoti“, nes nevertino dainų kaip liaudies poezijos kūrinų. Toks požiūris atitiko XVII a. ir XVIII a. pradžios vokiečių klasicizmo estetiką, nepripažinusių poetinei liaudies kūrybai meninės vertės. Anuomet tautosaka rūpėjo ne literatams, bet daugiau kalbos tyrinėtojams. Jos nuotrupos, ypač smulkiosios tautosakos, patekdavo į žodynus, gramatikas ir kitus kalbinius darbus. Ne mažiau svarbus už teorines literatūrinę koncepcijas buvo specifinis vietinis veiksnys – Rytų Prūsijos senosios kartos lietuvių kunigų pietistinės pažiūros, neigiamas nusistatymas prieš liaudies, ypač jaunimo, susibuvimus, šventes, pramogas, kur daugiausia dainuota dainų. Žinoma, tas viskas turėjo įtakos ir Pil. Ruigiui, bet vis dėlto jis žengė toliau už savo mokytoją Merliną. Dainas jis sudėjo į RgB (o dar pirmiau – į RgM) skyrių apie lietuvių kalbos grožį, tuo pačiu iškeldamas ir dainų grožį bei meniškumą. Pasak J. Lebedžio, „negalima sakyti, jog Ruigys vertina dainas tik kalbiniu atžvilgiu. Toliau jas vadina odėmis – tauriausiu klasicistinės poezijos žanru, pažymi jų poetikos turtingumą, vaizdų metaforiškumą, gėrį ir grožį jomis. Matyt, jis iš esmės jau suvokė liaudies dainos literatūrinę estetinę vertę“. Vokiečių šviesuomenė gana neveikiai atkreipė dėmesį į Pil. Ruigio paskelbtas lietuvių dainas. Taip įvyko dėl to, kad jis, skelbdamas jas buvo pralenkęs savo laiką. Tik antroje XVIII a. pusėje atsirado vokiečių literatūroje nauja kryptis, pakėlus balsą prieš klasicizmo estetiką ir skelbusi kad poetinė liaudies kūryba – tai tikrojo meno apraiška. Toji kryptis stiprėdama atnešė pripažinimą ir Pil. Ruigio dainoms. G. E. Lesingo J. G. Herderio, J. V. Gėtės dėmesį patraukė ne Pil. Ruigio mintys apie lietuvių kalbą, o kaip tik išspausdintos *Tyrinėjime* lietuvių liaudies dainos. Kaip žinoma, Lesingas 1759 m. *Laiškuose apie naujausią literatūrą* pakiliais žodžiais atsiliepė apie jas ir dvi („Anksti rytą rytužį“ ir „Aš atsisakiau savo močiutei“) pacitavo (išsiginėmis eilutėmis, atsitiktinai praleidęs antrosios dainos šeštą dvielį). Herderis jas perskaitė tame Lesingo atsiliepime. Jis užsiminė apie jas viename savo 1773 m. straipsnyje ir abi (antrąją be šešto posmo) įtraukė į savo rinkinį *Alte Volkslieder (Senos liaudies dainos)*, pradėtą spausdinti 1773 m., bet tada dėl kilusių kliūčių neišėjusį. Herderiui rūpėjo gauti jų originalus, ir pagaliau 1778 m. Pil. Ruigio knygą jam atsiuntė iš Rygos anų Rygos laikų (1764–1769) bičiulis, knygų leidėjas Hartknochas (ne Prūsijos istorikas). Išėjusiame 1778–1779 m. J. G. Herderio *Alte Volkslieder* dvitomyje (2-as leid. išėjo 1807 m. antrašte *Stimmen der Völker in Liedern*) daina „Aš atsisakiau savo močiutei“ išspausdinta jau iš Pil. Ruigio knygos (su šeštuoju dvieliu). Iš Herderio J. V. Gėtė įjungė ją į savo muzikinę pjesę „Žvejo dukra“ (1782). Šitaip viena iš Pil. Ruigio dainų pateko į pasaulinės literatūros kūrinį. 1983 m. „Žvejo dukra“ buvo pastatyta LTSR valst. akad. operos ir baleto teatre (muzika ano meto kompoz. Koronos Šreter, režis. V. Mikštaitė) – žr.: Zaborskaitė V. „Maža lituanistinė šventė operos scenoje“. – *Lit. ir menas*, 1983, kovo 12). Pasak G. H. F. Neselmano, Pil. Ruigio paskelbtos dainos „visų pirma paskatino Rėzą parengti didesnį jų rinkinį“ (žr. G. H. F. Nesselmann. *Littauische Volkslieder*. Berlin, 1853, p. VI). Į savo rinkinį *Dainos oder Littauische Volkslieder* (1825) L. Rėza įdėjo visas tris RgB dainas. Savo ruožtu L. Rėzos *Dainos* tiesiogiai paragino S. Stanevičių parengti ir išleisti *Dainas žemaičių* (1829) ir S. Daukantą – *Daines žemaičių* (1846), į kurias jis įtraukė (iš Rėzos) dvi iš Pil. Ruigio paskelbtų dainų (žr. *Dainės žemaičių*, Nr. 94, 96).

⁵³ RgM šios dainos nėra.